

Tone Zorn

KULTURNA AVTONOMIJA ZA KOROŠKE SLOVENCE IN NEMŠKA MANJSINA V SLOVENIJI MED OBEMA VOJNAMA

I

V dokumentu, ki ga je v začetku maja 1972 predložil koroški deželni glavar deželnemu zboru, najdemo tudi opozorilo, da niso bili po plebiscitu 10. oktobra 1920 sprejeti za koroške Slovence nikakršni ukrepi, namenjeni »pravi manjšinski zaščiti«.¹ Kot vemo, je bilo v drugi polovici dvajsetih let opaziti prizadevanja za ureditev položaja slovenske skupnosti s posebno kulturno avtonomijo, vendar pa za njimi ni stala težnja večinskih političnih strank po zagotovitvi narodnostnih pravic slovenski skupnosti, ampak v prvi vrsti pritisk nemških skupin izven avstrijskega prostora, zlasti pa Nemcev v Sloveniji in Jugoslaviji. O vprašanju kulturne avtonomije je bilo že marsikaj napisano,² vendar še vedno čakamo na dokončno obdelavo tega vprašanja, saj zadevna dokumentacija, ki jo hrani koroški deželni arhiv, še vedno ni dostopna zainteresiranim raziskovalcem. Znan je odgovor ravnatelja te institucije dr. W. Neumanna dr. Theodorju Veiterju, da je v »ostalem gradivo o Slovencem ponujeni kulturni avtonomiji iz leta 1927 na razpolago politikom«,³ ali z drugimi besedami: nedostopnost gradiva velja tako za znanstveno proučevanje kot tudi za neposredno prizadeto manjšino.

Neposredni vzgib, da je prišlo v dvajsetih letih do zamisli o posebni kulturni avtonomiji za slovensko skupnost, je treba iskati predvsem v intervencijah predstavnikov nemške manjšine v Sloveniji pri odločujočih v Celovcu, da bi ti z ureditvijo položaja koroških Slovencev prispevali k izboljšanju položaja nemške manjšine v osrednji Sloveniji. Prizadevanja te vrste najdemo že leta 1924, ko je predstavnik jugoslovanskih Nemcev predlagal takratnemu slovenskemu poslancu v rimskem parlamentu dr. Josipu Vilfanu skupen obisk koroškimi Slovencem, da bi tako prispevali k »modus vivendi« na podlagi enakega postopanja s slovensko manjšino na Koroškem in nemško v Sloveniji. Čez dva meseca je dr. Kraft predlog ponovil.⁴ Konec leta 1925 so zastopniki Nemcev iz Slovenije posredovali pri odgovornih na Koroškem za ureditev položaja koroških Slovencev, še posebej pa je tako prošnjo zajemala spomenica Političnega in gospodarskega društva za Nemce v Sloveniji,

¹ Prim. Kärntner Tageszeitung, 3. maja 1972, 110.

² Npr. Tone Zorn, Stališča koroških strank glede kulturne avtonomije za koroške Slovence v letih 1925—1968, Zgodovinski časopis XXV/1971, str. 271—277.

³ Kleine Zeitung, 24. oktobra 1972, 224.

⁴ Tone Zorn, Koroški Slovenci v letih 1920—1930, v: Koroški plebiscit, Ljubljana 1970, str. 517.

poslana 8. januarja 1926 koroški deželni vladi. Spomenica je uvodoma opozarjala Korošce, da jugoslovanske oblasti odklanjajo prošnjo Nemcev iz Slovenije za doseg državljske enakopravnosti in pri tem kažejo na položaj Slovencev na Koroškem. Zato se zastopniki Nemcev iz Slovenije znova, in jasno, obračajo na koroško deželno vlado, da bi z ureditvijo slovenskega položaja prispevala k izboljšanju položaja nemške manjšine v Sloveniji s pomočjo kulturne avtonomije: »Dajte slovenski manjšini na Koroškem možnost narodno-kulturne samoodločbe in samouprave, dajte slovenski manjšini na Koroškem šolsko avtonomijo, popolno kulturno avtonomijo!« Spomenica je še opozarjala, da so Nemci v Sloveniji prepričani, »da bo koroška deželna vlada našo pobudo in prošnjo dobrohotno presodila ter jo resno upoštevala pri rešitvi manjšinskega vprašanja. Prepričani smo — je nadaljevala spomenica — da bosta vlada in ljudstvo Koroške storila vse, da se slovensko manjšinsko vprašanje na Koroškem uredi v tistem duhu, ki je dostojen nemškega naroda..., kar pa predstavniki večinskega naroda niso izpolnili.«⁵

Če upoštevamo položaj nemštva v habsburški monarhiji, se je položaj nemškega življa na območju Jugoslavije, in še posebej Slovenije, v marsičem spremenil. Predvsem je nemštvo izgubilo tisti vodilni položaj, ki ga je imelo v nekdanji monarhiji. Po letu 1918 je še zlasti na območju Slovenske Stajerske prenehala z delovanjem vrsta nemških organizacij in društev, ali pa so ta prešla v slovenske roke. Še zlasti viden pa je bil premik na šolskem področju, kjer je nemščina izgubila svojo vodilno funkcijo. Pojavile so se tudi težnje po recipročni ureditvi položaja nemške manjšine v Sloveniji s položajem slovenske na Koroškem. Tako je nastopanje nemškega nacionalizma proti koroškim Slovincem imelo negativne posledice tudi za položaj nemške manjšine v Sloveniji pa tudi na širšem jugoslovanskem prostoru. Še posebej je omeniti, da je jugoslovanska (SHS) vlada na zahtevo prosvetnega ministra Svetozara Pribičevića 11. aprila 1924 razpustila osrednjo nemško kulturno organizacijo, imenovano Kulturbund ter zaplenila njeno društveno premoženje. Razpust je bil uradno utemeljen s trditvijo, da je Zveza prekoračila s pravili določen delokrog in da je pričela politično delovati. Nemški delegaciji pa je Pribičević pojasnil, da je bil razpust Kulturbunda povračilni ukrep zaradi preganjanja Slovencev na Koroškem. Zdi pa se, da je bil ta argument naveden predvsem za pomiritev javnega mnenja v Sloveniji in da je bil glavni razlog za razpust iskati v dejstvu, da so predstavniki nemške stranke v Jugoslaviji prešli tega leta v opozicijo.⁶

Naj bo resnica taka ali drugačna, sugestije dr. Stephana Krafta Josipu Vilfanu leta 1924, moramo iskati prav v razpustitvi nemškega Kulturbunda. Prepovedi Kulturbunda, katerega delovanje je bilo vidno predvsem izven Slovenije (od 123 krajevnih skupin je bila le ena v Sloveniji in to na Kočevskem) je sledilo prihodnje leto več ukrepov proti dejavnosti domačih Nemcev. Tako je decembra 1924 slovenska

⁵ Po prevodu v Koroškem Slovencu 7. januarja in 3. februarja 1926.

⁶ Dušan Biber, *Nacizem in Nemci v Jugoslaviji 1933—1941*, Ljubljana 1966, str. 34.

stran prevzela tako imenovano »Celjsko hišo«, središče celjskih Nemcev.⁷ Za vzrok prevzema je bilo nakazano dejstvo, da je celjsko društvo »Deutsches Haus« pri poslovanju prekoračilo svoja pooblastila (statute).⁸ Veliki župan mariborske oblasti je prevzem utemeljil s tem, da bi moralo ob razpustitvi »Nemške hiše« njeno premoženje pripasti znani Südmarki. Utemeljitev še pravi, da je deželna vlada za Slovenijo 2. junija 1919 prepovedala delovanje Südmarke in njenih podružnic, ker da je »njih statutarichen namen nasprotoval namenu Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev«. Zato je z odlokom z dne 18. decembra 1924 sklenil izročiti premoženje »Nemške hiše« društvu »Celjski dom«, ki ima namen »pospeševati in gojiti idejo strpnosti in sporazuma med domorodnimi celjskimi slovenskimi in nemškimi meščani.«⁹ Določeni ukrepi so bili namenjeni tudi kočevarskim Nemcem, tako razpust njihovega šolskega in čitalniškega društva.¹⁰

Februarja 1925 so oblasti razpustile zadnje tri razrede nemške gimnazije v Vrbasu, medtem ko se je v petem razredu te gimnazije uvedel izključno pouk v srbskem jeziku.¹¹ Tej razpustitvi so sledili še drugi ukrepi na šolskem področju.

Očrtani ukrepi jugoslovanskih oblasti so odmevali tudi v Avstriji. 3. marca 1925 so v štajerskem deželnem zboru vložili nujnostno vprašanje deželnemu glavarju, še zlasti pa je bil v tem času zanimiv odgovor avstrijskega kanclerja dr. Rameka na podobno vprašanje nekaterih koroških poslancev. Ko se je dotikal koroškega šolstva, je kancler govoril o veliki priljubljenosti takratnih utrakvističnih šol med slovenskim prebivalstvom. Dejal je tudi, da koroški Slovenci radi »uporabljajo« dvojezično (= utrakvistično) šolo, da bi se tako tudi njihovi otroci naučili enega svetovnih jezikov, se pravi nemščine. Ko je govoril o kritičnih glasovih do te šole, je izjavil, da »celotna agitacija (proti utrakvistični šoli op. T. Z.) ... ne izhaja od staršev, ampak od (slovenskih op.) organizacij (namenjenih op.) osvoboditvi koroških bratov«. Na očitne glasove o neizpolnjevanju obveznosti do slovenske skupnosti, je Ramek odgovarjal, da je Avstrija v šolskem vprašanju »popolnoma izpolnila senžermensko pogodbo... tako da ima Jugoslavija komaj kako podlago za povračilni ukrep«. V odgovoru je tudi protestiral proti pisanju nekaterih jugoslovanskih časnikov, po katerih je iskati vzrok za zapiranje nemških šol v Jugoslaviji pri avstrijskih, oziroma koroških šolskih oblasteh radi njihovega nastopanja proti slovenski manjšini, ki da menda ni v skladu z mirovno pogodbo. Ob zaključku je še napotil vlado SHS, da se lahko, v kolikor meni, da so kršena manjšinska vprašanja, obrne na Društvo narodov. Govoril pa je tudi o možnosti medsebojnih, avstrijsko-jugoslovanskih stikov.¹²

Svetozar Pribičević je na Ramekovo pritoževanje zagotovil, da ukinitvev nemških paralelk na nekaterih jugoslovanskih gimnazijah ni imela

⁷ Cillier Zeitung, 11. januarja 1925, 4.

⁸ Prav tam, 15. in 18. januarja 1925, 5 in 6.

⁹ Prav tam, 12. februarja 1925, 15.

¹⁰ Prav tam, 12. aprila in 6. avgusta 1925, 30 in 65.

¹¹ Prav tam, 26. februarja 1925, 17.

¹² Prav tam, 8. in 12. marca 1925, 20 in 21.

značaja povračila za »neugoden položaj slovenske manjšine v Avstriji«, ampak da je bilo v ozadju tega ukrepa premajhno število potrebnih učencev. Še zlasti pa je med Nemci na Slovenskem odmevalo Pribičevićevo zagotovilo, da »bi bili tudi naši Nemci zadovoljni, če bi imeli namesto ljudskih šol z nemškim učnim jezikom utrakvistične šole takega tipa, kot so za Slovence v Avstriji«. Menil je tudi, da se »državljeni nemškega jezika« ne morejo priučiti »državnega jezika« v čisto nemških šolah z državnim jezikom kot obveznim predmetom. Ob zaključku je še pribil, da se »argument, s katerim gospod zvezni kancler dr. Ramek opravičuje utrakvistične šole za Slovence v Avstriji, more popolnoma lahko uporabiti tudi za Nemce v naši državi, kjer je naš jezik (Nemcem) skorajda prav tako potreben, kot je avstrijskim Slovincem nemški«. ¹³ V proračunski debati v beograjskem parlamentu pa je Pribičević kanclerjevo zagotovilo, da se koroški Slovenci nočejo učiti slovenščine in da so zato zanje slovenske šole nepotrebne, polemično prenesel to izjavo na jugoslovanske Nemce, češ, »da se naši Nemci iz političnih interesov in ljubezni do te države (= Jugoslavije) nočejo učiti nemškega jezika«. ¹⁴ Omenimo naj še izjavo jugoslovanskega delegata na takratni seji interparlamentarne unije, da »Jugoslavija lojalno izpolnjuje prevzete obveznosti (na manjšinskem področju op.) in jih bo tudi v prihodnje«. ¹⁵

II

Že podana dejstva opozarjajo, da so jugoslovanske oblasti leta 1925 opravičevale ukrepe proti nemški manjšini tudi s postopki koroško-nemškega nacionalizma do slovenske koroške skupnosti. V ta čas pada tudi misel po ureditvi položaja posameznih evropskih manjšin s posebno kulturno avtonomijo, ki je, kot je znano, prišla iz Estonije ter našla pozitiven pomen v takratni evropski manjšinski organizaciji, znani pod imenom Kongresi evropskih narodnosti (manjšin). Med prizadevanji organizacije je bilo tudi priznanje pravic do samouprave manjšin na kulturnem področju. Značilno je, da je na zasedanju kongresa tega leta v Ženevi dr. Franc Petek, predstavnik koroških Slovencev, govoril tudi o »morebitni« (Cillier Zeitung) samoupravi za koroške Slovence v okviru avstrijske države¹⁶ dejstvo, ki kaže, da je manjšina pričakovala podobno rešitev manjšinskega vprašanja.

Na kongresu je tudi prišlo do posebnega dogovora med predstavniki manjšin iz Italije, Avstrije in Jugoslavije. Priprave za ta »regionalni« sporazum so po besedah predstavnika nemške manjšine v Sloveniji dr. Camilla Morocuttija segale še v april 1924, ko je bil pripravljen poseben »Osnutek za skupno varstveno akcijo manjšin« (Minderheitsvölker). Osnutek je med drugim pozival vse evropske manjšine k solidarnostni politiki na narodnostnem področju ter se zavzemal za

¹³ Prav tam, 12. marca 1925, 21.

¹⁴ Prim. Cillier Zeitung, 5. aprila 1925, 28.

¹⁵ Cillier Zeitung, 5. novembra 1925, 89.

¹⁶ Prim. Cillier Zeitung, 29. novembra 1925, 67.

sodelovanje med sosednjimi, regionalnimi manjšinami. Po Morocuttiju je predsednik manjšinskih kongresov dr. Vilfan kot eden prvih pritrdil osnutku, ki so ga izdelali Nemci na Slovenskem. Prišlo je tudi do pismenih stikov med nemško manjšino v Sloveniji ter s sosednjima (slovenskima) manjšinama v Italiji in v Avstriji. Jeseni 1924 je bil tekst osnutka končno predelan ter spomladi 1925 natisnjen v Jeni pod naslovom »Europa und die völkischen Minderheiten« (avtor C. Morocutti). Pismena diskusija o tekstu se je nadaljevala, končno pa je prišlo do obiska manjšinskih »voditeljev« Koroški, Gorici in Trstu. Nemci iz Slovenije so z nakazano pobudo nastopali tudi na ženevskem kongresu, kjer je prišlo do omenjenega sporazuma. Ta je obsegal sodelovanje sosednjih manjšinskih voditeljev iz Avstrije, Italije in Jugoslavije v »vseh važnih in skupnih manjšinskih vprašanjih«. Sem naj bi spadal »strogo statističen in na podlagi dokumentov« izdelan dejanski prikaz položaja posameznih manjšin; pripravila naj bi ga posebna paritetna komisija. Nadalje naj bi manjšinski voditelji iz vseh treh držav izdelali elaborate o skupnih aktualnih vprašanjih, tako o manjšinski šoli, ljudskih štetjih in drugem; elaborat naj bi izdali skupno. Končno so se še dogovorili o rednih sestankih in razgovorih med zastopniki manjšin iz vseh treh držav.

Po pisanju Morocuttija naj bi očrtani sporazum obsegal pet izhodišč. Prvo naj bi bilo jasno dokumentirano izhodišče ženevskih manjšinskih kongresov, po katerem žele manjšine doseči svoje pravice le v lojalnem sodelovanju z vlado in oblastmi države, v katerih žive; zavračajo tudi vsak iredentizem ter vpliv na manjšinsko politiko preko meje. Drugič: regionalni sporazum naj omogoči večinskim narodom in vladam strokovno, pravično, predvsem pa demokratično ureditev manjšinskega vprašanja. Tretjič: sistem uporabe lastnih državljanov druge narodnosti kot talce za sorojake državnega naroda v sosednji državi »nasprotuje duhu evropske civilizacije in demokracije«. Prakticiranje sistema talcev tudi škoduje prestižu pristojnih vlad, ne da bi »karkoli koristil sorojakom ter lastnim manjšinam v sosednjih državah«. Četrto: politika represalij do državljanov druge narodnosti gotovo ni v interesu prizadete manjšine. Petič: z regionalnim sporazumom ne bodo več vlade prisiljene z represalijami podpirati sorojake v sosednji državi, in končno: regionalni sporazum med drugim tudi omogoča lojalno in razumevanja polno sodelovanje z večinskim narodom in z odgovornimi oblastmi. Ob zaključku Morocutti vrednoti sporazum za enega najvažnejših in praktičnih sklepov prvega manjšinskega kongresa v Ženevi, ki da pomeni izhodišče za realno in uspešno manjšinsko politiko.¹⁷ Kot moremo presoditi, so pri »regionalnem sporazumu« poleg Nemcev iz Slovenije sodelovali še južnotirolski Nemci ter predstavniki Slovencev s Koroške (dr. Petek) in iz Primorske (pač dr. Engelbert Besednjak in dr. Josip Vilfan).

Iz dostopne dokumentacije žal ni vidno nadaljnje sodelovanje predstavnikov manjšin treh sosednjih držav. Med odmevi tega sodelovanja

¹⁷ Prim. Cillier Zeitung, 8. novembra 1925, 90.

pa bo vsekakor protest jugoslovanskih Nemcev ob takratnem fašističnem napadu na tiskarno tržaške »Edinosti«. ¹⁸ Upoštevalo nastop dr. Petka na ženevskem manjšinskem kongresu se je moralo sodelovanje pokazati tudi ob omenjenem apelu Političnega in gospodarskega društva za Nemce v Sloveniji celovški deželni vladi o ureditvi slovenskega vprašanja s posebno kulturno avtonomijo (zlasti na šolskem področju). Morebitna vloga koroških Slovencev pri pripravi apela iz dokumentacije ni vidna, z gotovostjo pa lahko rečemo, da je aktivnost slovenskih predstavnikov na ženevskem kongresu apel vsaj pospešila, če že ne pogojila. V tej smeri je še posebej zanimivo Morocuttijevo opozorilo, dano tik pred ženevskim kongresom. ¹⁹ Opozorilo uvodoma podčrtuje, da se nemški voditelji v Sloveniji zavedajo, da ima zanje »koroško manjšinsko vprašanje odločilen pomen« pa tudi to, da ne le Nemci na Slovenskem, ampak tudi »sosednji manjšinski voditelji iz Gorice in južne Tirolske priznavajo, da sta obe manjšini, Slovenci na Koroškem in Nemci v Sloveniji, med seboj usodnostno povezani«. Položaj Nemcev v Sloveniji se je po njegovih besedah vedno primerjal s položajem Slovencev na Koroškem. Tudi odgovorni uradi v Jugoslaviji imajo »dodzdevno tlačenje in brezpravnost« koroških Slovencev za pretvezo za odklanjanje zahtev jugoslovanskih Nemcev po enakopravnosti. Pri tem se je Morocutti skliceval na usmerjenost slovenskega tiska, pa tudi anonimno publikacijo takratnega Manjšinskega inštituta v Ljubljani Carinthiacus »Položaj Slovenaca pod Austrijom i položaj Nemaca u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca«, Ljubljana 1925 (tudi v nemškem jeziku). Ocenjeval je, da ta publikacija govori o tlačenju in brezpravnosti slovenske manjšine na Koroškem, kakršnega nima nobena druga manjšina v Evropi, medtem ko imajo Nemci v Sloveniji in v Banatu vse tiste pravice, ki se jih manjšina lahko le želi. V nadaljevanju opozarja, da je na omenjenih »regionalnih« razgovorih v Ženevi veljala beseda predvsem aktualnemu vprašanju politike represalij in še posebej vprašanju sosednjih manjšin na Koroškem in v Jugoslaviji. Ob tej priložnosti je vodja nemške delegacije Kraft v navzočnosti dr. Franca Petka ter »ostalih delegatov iz Jugoslavije, južne Tirolske in Gorice« poudaril, da je pripravljen zavzeti se za pravične in dejansko dokazane zahteve koroških Slovencev. Ostali nemški zastopniki iz Jugoslavije so v celoti soglašali z njegovo izjavo. Zavzeli so se tudi za ustanovitev »paritetne« komisije, sestavljene iz nemških in slovenskih zastopnikov, ki naj bi strokovno proučila položaj slovenske manjšine na Koroškem in nemške v Sloveniji. Rezultati komisije naj bi na podlagi »obojestranske solidarne politike« služili podpori pravičnim zahtevam posameznih manjšin. Medtem pa je prišla iz Koroške vest o socialno-demokratski pobudi namenjeni izboljšanju slovenskega položaja. ²⁰ Po tej pobudi sta bili 10. novembra 1925 ustanovljeni v okviru koroškega deželnega zbora dve komisiji: komisija za šolska vprašanja ter komisija za pritožbe, namenjena pritožbam narodnostnega, kulturnega in

¹⁸ Prav tam.

¹⁹ Cillier Zeitung, 22. novembra 1925, 94.

²⁰ Več o tem gl. op. 2.

gospodarskega značaja iz območja narodnostno mešanega območja Koroške. Obe komisiji naj bi imeli značaj odborov deželnega zbora. Po daljši debati je deželni zbor predlog osvojil ter delegiral v obe komisiji po enega predstavnika manjšine. Morocutti je sklep deželnega zbora pozdravil, ustanovitev druge komisije pa označil za akt, ki je v celoti »v duhu naših ženevskih posvetovanj in v duhu našega regionalnega sodelovanja«. Menil je tudi, da koroški sklep ni le »akt kurtoazije«, ampak da »izraža voljo k stvarni manjšinski politiki«. Pričakoval je še, da bo enaka komisija ustanovljena tudi v Jugoslaviji, pri čemer je omenjal recipročnost.

III

Videti je, da je estonska uveljavitev kulturne avtonomije imela še pred ženevskim manjšinskim kongresom odmeve med nemško manjšino v Sloveniji. V listu Cillier Zeitung najdemo prvi zadevni odmev v dopisu, poslanem iz Talina 1. marca 1925. V njem je posebej zanimiva označitev previdenega predstavnika manjšine, imenovanega Narodni svet, z »neke vrste manjšinski parlament«. V zaključnem delu dopis med drugim podčrtuje, da je Estonija prva vzhodna država, ki je uredila manjšinsko vprašanje. Prav zato, ker je majhna država, naj bi bila vzgled za vse ostale zahodnoevropske države.

Pri orisu odmevnosti estonske ureditve med Nemci na Slovenskem pa izstopa razgovor dr. Morocuttija z novim jugoslovanskim prosvetnim ministrom Stjepanom Radićem, tik pred ženevskim manjšinskim kongresom. Na vprašanje o uveljavitvi kulturne avtonomije za manjšine, je Radić pritrdilno odgovoril: »Ali sem za kulturno avtonomijo naših manjšin v tujini? Prav gotovo! Iz tega mojega stališča samo po sebi izhaja, da bom... odločno priporočal kulturno avtonomijo tudi za manjšine v Jugoslaviji, ker se mora prav dvojna morala v manjšinskem vprašanju označiti kot največja škoda.«²¹

S Pribičevićevim padcem je nemška manjšina v Sloveniji upala, da pomeni Radićev nastop izboljšanje položaja nemške skupnosti. V tem so manjšino podpirale tudi ustrezne Radićeve izjave. Med bivanjem v Mariboru je Radić 12. decembra 1925 sprejel deputacijo Političnega in gospodarskega društva za Nemce v Sloveniji; ob tej priložnosti so se predstavniki manjšine zavzeli za lastno nemško šolstvo z nemškimi učitelji. Radić jim je odgovoril, da vprašanje manjšinske šole gotovo ni le politično, ampak tudi kulturno vprašanje. Pri tem je opozoril na žalosten položaj Nemcev na južnem Tirolskem, pa tudi na položaj »Goričanov« (primorskih) ter koroških Slovencev. Dejal je tudi, da je osebno daleč od tega, da bi se nemški manjšini povračalo, kar je bilo drugod storjeno slovanskim manjšinam. Deputacija je Radiću tudi izročila spomenico o problematiki nemškega šolstva v Sloveniji.²²

V začetku leta 1926 je Morocutti pisal, da lahko postane manjšinsko vprašanje Nemcev v Sloveniji in Slovencev na Koroškem, osrednje

²¹ Cillier Zeitung, 29. novembra 1925, 95.

²² Prav tam, 101.

vprašanje kulturnega pomena. Tu ne gre — je pisal — toliko za šole in za uradni jezik, za društva in zborovanja . . ., ampak za »vprašanje praktične likvidacije nacionalizma sploh in za tvorno izoblikovanje in oživitev nadnacionalne sinteze med nemštvom in slovenstvom v enotnem okviru zapadno-germanskega kulturnega kroga«. Pisal je še, da so Slovenci in Nemci s tem kulturnim krogom nedeljivo povezani. Iz te iskrene potrebe Nemci »tudi zahtevajo nacionalno kulturno samoodločbo in samoupravo . . . v Sloveniji«. Poudaril je tudi, da se Nemci »v svoji kulturni avtonomiji« ne bodo priključili vzhodnemu kulturnemu krogu balkanskih Slovanov (!). Nasprotno, nadaljevali bodo s tradicijo nemških duhovnih voditeljev, ki so se natančno ukvarjali z raziskavo jugoslovanske kulture ter takorekoč vpeljali jugoslovansko poezijo v svetovno literaturo. Nemške skupnosti se ne more oropati zapadno-germanskih kulturnih dobrin ter ji vsiliti jugoslovansko kulturo. Glavna misel prispevka je seveda zagovor potrebe po uveljavitvi kulturne avtonomije za nemško skupnost; zagovarjajoč tako avtonomijo je Morocutti pisal, da manjšinsko vprašanje v Sloveniji ni le življenjsko vprašanje za Nemce in »vsaj toliko« za Slovence, ampak tudi za slovensko manjšino na Koroškem, ter s tem znova pokazal na očrtano povezanost položaja nemške manjšine v Sloveniji s slovensko skupnostjo na Koroškem. Različnost obeh manjšin pa bi se po njegovem kazala v nemški pripadnosti zapadno-germanskem kulturnemu krogu, medtem ko se skuša (»tako je vsaj nedavno zahtevala slovensko-nacionalna stran«) »revolucionirati koroške Slovence za jugoslovanski nacionalizem!«.

Ob koncu prispevka je dr. Morocutti povzel osrednji del uvodoma omenjene spomenice Političnega in gospodarskega društva za Nemce v Sloveniji koroški deželni vladi; Cillier Zeitung je celotni dokument predstavila javnosti 17. januarja. Ob tej priložnosti je javnost izvedela, da so člani odbora in zaupniki nemške organizacije soglasno sprejeli tekst spomenice na seji dne 16. decembra 1925 (se pravi le nekaj dni potem, ko je deputacijo društva sprejel Stjepan Radić). Spomenica je opozarjala na dejstvo, »da se vedno znova preslišijo ter zvrčajo prošnje Nemcev v Sloveniji za državljansko enakopravnost z opozorilom na položaj koroških Slovencev«. Tudi Stjepan Radić je pri nedavnem obisku zastopnikov nemške manjšine opozoril na »šolske razmere slovenske manjšine na Koroškem«. Spomenica nadalje pravi, da zastopniki Nemcev v Sloveniji pozdravljajo sklep koroškega deželnega zbora z dne 10. novembra 1925 o ustanovitvi dveh komisij za pritožbe in za šolsko vprašanje, da bi proučile »razmere slovenske manjšine na Koroškem«. Izvemo tudi, da so konec novembra 1925 zastopniki nemške manjšine opozorili »kompetentne urade (Stellen)« na Koroškem o sklepih, ki so jih sprejeli skupaj z dr. Petkom na ženevski manjšinski konferenci. Prosili so tudi za ureditev slovenskega manjšinskega vprašanja v duhu ženevske konference ter v »duhu narodne tolerance in nacionalno-kulturne samoodločbe in samouprave«. Spomenica je pozivala koroško deželno vlado, da bi, sledeč baltskemu vzgledu, kot prvi zakonodajni organ »v vseh nasledstvenih državah zakonsko uredila in določila pravice koroških Slovencev«. Zakonska ureditev manjšinskega vprašanja na Ko-

roškem pa bo tudi odločilno vplivala na priznavanje in uresničitev manjšinskih pravic za »sosednje nemške in drugojezične manjšine«. Zato zastopniki Nemcev v Sloveniji tudi naslavljajo koroški deželni vladi citirano spomenico.

Spomenico je tisk nemške manjšine pospremil z mislijo, da bo morda »zgodovinska zasluga nemške manjšine v Sloveniji« da je kot prva »podvzela prvi korak v tej smeri«. »Ta prvi korak (pa) je v tem, da apelira s pristno nemško objektivnostjo na pristojne vladne organe tuje nacije... ter jih prosi, da slovanskim manjšinam na svojem področju tudi formalno pripusti prakso ženevske resolucije«. Na naslov osrednjega slovenskega tiska pa je bilo naperjeno zagotovilo, da so »Nemci v Sloveniji... dokazali, da ne poznajo dvojne morale v manjšinskem vprašanju in da to, kar pričakujejo za-se, ne želijo le za sorojake državnega naroda v tujini, ampak se (tudi) sami javno, navzven ter s poudarkom prizadevajo tudi zanje«. Pričakujejo še, da se bodo zastopniki koroških Slovencev v enakem duhu zavzeli za enako rešitev manjšinskega vprašanja v Jugoslaviji.

15. januarja je odbor Političnega in gospodarskega društva za Nemce v Sloveniji poslal tekst spomenice prosvetnemu ministrstvu v Beograd. Spremni dopis se je dotikal položaja nemške manjšine v Sloveniji, v nadaljevanju pa pozival k politiki narodnostne tolerance. Med drugim je podčrtaval, da se bo z uradno prošnjo Nemcev na Slovenskem koroški deželni vladi »našla pot do mirne in sporazumne ureditve manjšinskih problemov ne le na Koroškem, ampak bo (prošnja op.) imela odmevnost tudi v naši kraljevini«. Podobno obvestilo so predstavniki nemške manjšine poslali tudi »zanimanim parlamentarnim oziroma deželnozborskim zastopnikom sosednjih manjšin v Avstriji, Italiji in Jugoslaviji: koroškima Slovincema dr. Francu Petku in Vinku Poljancu, predstavnikoma primorskih Slovencev dr. Josipu Vilfanu in dr. Engelbertu Besednjaku, južnima Tirolcema pl. Sternbachu in Reuth-Nicolussiju ter dr. Stephanu Kraftu za poslanski klub nemške stranke v kraljevini SHS«. Podobno kot dopis prosvetnemu ministrstvu, so tudi ta obvestila izražala upanje, da se bodo s to »moralno in idealno« podporo koroškim Slovincem, z »uradno in neuradno prošnjo koroški deželni vladi«, našle poti ne le za »mirno in sporazumno rešitev manjšinskega problema na Koroškem«, ampak bo ta imela odmevnost tudi za Nemce »v kraljevini SHS ter za manjšine v sosednjih državah«. Obvestilo je v nadaljevanju povezovalo pobudo Političnega in gospodarskega društva za Nemce v Sloveniji z nedavnim ženevskim manjšinskim kongresom.²³

Ob objavi spomenice je vsekakor dobro poučena graška Tagespost 15. januarja 1926 pisala, da v kolikor se bosta koroška deželna in avstrijska osrednja vlada odločili dati koroškim Slovincem šolsko in kulturno avtonomijo, imajo avstrijski politiki še nadalje v rokah možnost pogojiti uveljavitev »zakona o šolski in kulturni avtonomiji« z enakim ali podobnim zakonom za Nemce v Sloveniji. List je tak postopek ozna-

²³ Oba spremna dopisa je objavila Cillier Zeitung 17. januarja 1926, 5.

čil za »pozitivno moralno represalijo v najboljšem pomenu besede« ter pribijal, da »imajo tako slovenski politiki v SHS usodo svojih bratov na Koroškem s celotno odgovornostjo v svojih rokah«. List pa je tudi že naštel zadržke pri ureditvi slovenskega vprašanja s kulturno avtonomijo, saj je menil, da »ekstremno nacionalistična skupina koroških Slovencev, kljub lojalnostni izjavi dr. Petka v Ženevi, noče ničesar vedeti o šolski in kulturni avtonomiji v okviru avstrijske republike«. Odgovornost za to, da bi šolska in kulturna avtonomija spodleteli, v tem primeru gotovo ne zadeva nemške politike na Koroškem, ampak samo slovenske kroge (sic!), ki stavljajo prednost iredentistični ureditvi koroškega manjšinskega vprašanja »v nasprotju s plebiscitom in mednarodnimi pogodbami«. Potem se bo tudi pokazalo, da Nemci v Sloveniji, »kljub svojim miroljubnim in razumnim poskusom urediti manjšinsko vprašanje«, niso žrtev lastne politične »nespametnosti« in tudi ne »dozdevnega« »zatiranja« koroških Slovencev, ampak »nedolžna žrtev majhne, umetno vzdrževane iredente na Koroškem«. ²⁴ Čez nekaj dni je tisk nemške manjšine med drugim pisal, da je manjšina storila vse, da bi pomagala koroškim Slovencev; če pa tisk, slovenske politične stranke in narodnoobrambne organizacije v Sloveniji ne izpolnjujejo svoje dolžnosti (do nemške manjšine), potem »pada tudi nanje vsa odgovornost koroških Slovencev«. Torej smo sami krivi »če koroški Slovenci ne dobijo kulturne in šolske avtonomije«. ²⁵

Iz tiska je razbrati, da je prišlo ob spomenici Političnega in gospodarskega društva za Nemce v Sloveniji do nasprotovanja predložitvi apela koroški deželni vladi. 16. junija 1926 je tisk namreč sporočil, da je na zahtevo vodstva organizacije nemške manjšine v Sloveniji dr. Morocutti izstopil iz Političnega in gospodarskega društva, ²⁶ vzrok izstopa pa naj bi bil Morocuttijev članek v berlinskem manjšinskem glasilu Kulturwehr, po katerem je bila januarška spomenica sprejeta kljub močnemu odporu nemških iredentistov (v Sloveniji). ²⁶ Morocuttijev izstop je seveda zbudil pomisleke slovenske manjšine o iskrenosti poziva koroškimi deželnim oblastem, dejstvo, ki ga je opazil tudi tisk nemške manjšine v Sloveniji. ²⁷

1. marca 1926 je v jugoslovanskem parlamentu govoril predstavnik jugoslovanskih Nemcev Samuel Schumacher. V debati o proračunu prosvetnega ministrstva je govoril o vprašanju »splošne oblike, ki bi bila primerna za zadovoljitev nujne želje jezikovnih skupin in ki bi bila sprejemljiva tudi za večinske narode« ter pri tem opozoril na estonski zakon o kulturni avtonomiji. Očrtal ga je za »prvi primer odgovorne rešitve tega važnega vprašanja«. Kot primer sijajne narodnostno-kulturne avtonomije v preteklosti pa je označil več kot dvestoletni položaj »srbske nacionalne cerkve ter šolsko avtonomijo na južnem Ogrskem ter na Hrvaškem-Slavoniji«. Ob zaključku je poudaril zahtevo nemške manjšine po popolni nacionalni avtonomiji, enako »kot so jo imeli

²⁴ Cit. po ponatisu v Cillier Zeitung, 21. januarja 1926, 6.

²⁵ Cillier Zeitung, 31. januarja 1926, 9.

²⁶ Prav tam, 17. junija 1926, 48.

²⁷ Cit. po Cillier Zeitung, 2. septembra 1926, 69.

Srbi pod Ogrsko 200 let«. Do te ureditve pa Nemci pričakujejo, da bo obnovljena ljudska šola z manjšinskim jezikom.²⁸ Schumacher je tudi omenjal zadevno ureditev danskega manjšinskega šolstva v Nemčiji.

Pri tej odredbi je šlo za akt pruskega državnega ministrstva z dne 9. februarja 1926, namenjen šolskemu manjšinskemu vprašanju na območju dežele Schleswig-Holstein. Po odredbi je zadostovalo 24 šoloobveznih danskih otrok za ustanovitev lastne danske osnovne šole, 10 otrok pa je bilo dovolj za privatno osnovno šolo. Manjšini je bila dana tudi možnost, da ustanavlja privatne strokovne in srednje šole. Za učni jezik je odredba določala danščino, nemščina pa je bila določena le kot učni predmet. Določeno je bilo, da za državne manjšinske šole predlagajo učitelja starši šoloobveznih otrok, na privatnih šolah pa so lahko poučevali učitelji z opravljenimi izpiti na Danskem. Pripadnost manjšini je bila pripuščena »svobodnemu preudarku« posameznika. Tisk je ob tem opozarjal na recipročni značaj odredbe »saj Danska varuje nemški manjšini iste pravice«, dodajal pa tudi, da se bo kulturna samouprava »v doglednem času« razširila tudi na ostali manjšini v Nemčiji, na Poljake in Lužiške Srbe. Cillier Zeitung je še pisala, da ni še nič znanega, ali bo to odvisno od recipročne ureditve, za Lužiške Srbe pa je ob tem treba še ugotoviti, ali so samostojno pleme (Volksstamm), ali pa jih je imeti za del slovanskega državnega naroda.²⁹

Omenimo naj tudi, da so po prejemu obvestila Političnega in gospodarskega društva za Nemce v Sloveniji voditelji južnotirolske manjšine s posebno vlogo koroški deželni vladi zavzeli za uveljavitev predlagane šolske in kulturne avtonomije za slovensko manjšino na Koroškem.³⁰ Kako pa je Celovec sprejel očitane sugestije, je 15. marca 1926 pokazalo pisanje celovškega publicista Bernharda Scheichelbauerja v graški Tagespost. Videti je, da je bila celovskim krogom najbližja pruska rešitev. O tem ne priča le Scheichelbauerjevo pisanje, ampak tudi opozorilo tiska nemške manjšine v Sloveniji, da je Nemčija prva velesila, ki je na »resen in zgleden« način načela vprašanje narodnostnih manjšin.³¹ Očitno pa je, da so odgovorni koroški krogi skušali dati »kulturni avtonomiji« za demško-koroški nacionalni tabor najugodnejšo vsebino, ali po Scheichelbauerjevih besedah, izpeljati kulturno avtonomijo na način, ki je »najbolj prilagojen krajevnim pogojem«. V tem okviru je Scheichelbauer tudi razmejil novo šlezvig-holšteinsko šolsko ureditev s položajem koroških Slovencev. Potem, ko je poudaril, da je bistvo (manjšinskega) problema šolsko vprašanje, je nakazal, da so »do sedaj« Danci imeli le eno javno osnovno šolo v Flensburgu ter privatno osnovno šolo, ki so jo sami vzdrževali, ima Koroška »tako imenovane« javne utrakvistične osnovne šole, ki popolnoma zadostujejo kulturnim potrebam »tistega dela Slovencev, ki hoče živeti v miru in slogi z nemškimi deželami«. Tisti del Slovencev pa, ki je pod »nacionalno-slovenskim vplivom... pa želi čisto slovenske šole«. Zanje je utrakvistična šola »nepopisn nesmisel«, čeprav ima po Scheichelbauerju ta šola »iz-

²⁸ Cillier Zeitung, 7. marca 1926, 19.

²⁹ Prav tam, 25. februarja 1926, 16.

³⁰ Prav tam, 18. marca 1926, 22.

³¹ Gl. op. 29.

pričan in priznanja vreden nasprotje« v tako imenovani »romanski šoli« za Ladinco v švicarskem kantonu Graubünden. Pisal je tudi, da slovensko prebivalstvo Koroške »ne predstavlja enotne narodnostne tvorbe«; izhodišče za pripadnost k posamezni narodnosti pa more biti tako kot v Schleswigu subjektivni princip pripadnosti k narodnosti, ali kot beremo v Scheichelbauerjevem zapisu: »pravica do narodne samoodločbe«. Ugotavljanje narodnosti naj bi »najenostavneje« potekalo z vsakoletnim vpisovanjem Slovencev februarja meseca na podlagi vpisov v volivno državljansko listo, namenjeno volitvam v dunajski parlament. Liste bi bile razgrnjene pri občinskih uradih, možnost vpisa pa bi trajala štirinajst dni. Po tem datumu bi se ustanovljali slovenski šolski odbori namenjeni slovenskemu manjšinskemu šolstvu (ki bi obstajalo poleg obstoječih utrakvističnih šol op.!). Odbori bi imeli svojega zastopnika tudi v okrajnem šolskem svetu. Manjšinske šole bi financirali z deželnimi sredstvi na podlagi deleža davščin iz območja nekdanje plebiscitne cone A, »kajti le ta del dežele prihaja v poštev za kulturno avtonomijo«, v kolikor pa bi bil potreben »narodni davek«, bi ga morala zbrati manjšina sama. Privatne osnovne šole v primerjavi z Danci za Slovence »sploh ne pridejo v poštev«, vendar pa je njihova ustanovitev »z enostavno prijavo« možna na podlagi veljavnih zakonov.

V primerjavi s Schleswigom je Scheichelbauer menil, da na Koroškem pri nastavitvah učiteljev ni potrebno soglasje staršev, saj krajevnim šolskim svetom pripada »določen vpliv« pri njihovem imenovanju. Ob določilu ruske odredbe, ki je danski manjšini zagotavljala pravico gojiti lastno narodnost (Volkstum) v šoli, je koroški odmev zagotavljal dovoljnost obstoječih učnih načrtov za utrakvistične šole. Omenjal je sicer, »da bodo čisto slovenske šole gotovo bolj poudarjale to vrsto pouka«, vendar z omejitvijo, da je »vendarle izključeno, povezati s tem kakršnekoli državi sovražne tendence«. Zato tudi ne smejo — pač v nasprotju s prusko odredbo — delovati v tem okviru tuji (pač jugoslovanski) državljani na koroških šolah. Po Scheichelbauerju so nakazane »smernice« pomenile »popolno šolsko avtonomijo«, njeno uresničenje pa je povezoval z »voljo slovensko-nacionalne manjšine in z njeno kulturno zmogljivostjo v kolikšni meri bo uživala ta liberalna določila«. Ker pa Slovenci brez tega uživajo po obstoječih zakonih volivno pravico, svobodo delovanja društev, svobodo zborovanj ter tiska, pravico do uporabe lastnega jezika itd., bodo z zagotovitvijo šolske avtonomije dani najvažnejši kriteriji za kulturno avtonomijo. Odločujoči koroški krogi pa so pripravljani iti še dalje: Slovincem naj bi bila zagotovljena pravica, da oblikujejo lastne kulturne občine. Te naj bi se ustanovile v vseh tistih krajih, kjer bi se na podlagi »narodnostnega priznanja« prištela petina volivcev k slovenstvu. Imele bi javnopravni značaj pravico pobirati »lastni davek« namenjen kulturnim potrebam, ter se »posluževati slovenskega jezika«. Občine bi upravljali izvoljeni kulturni odbori na čelu s predstojništvom. Scheichelbauer piše, da bi bila z »ureditvijo takih upravnih teles izpolnjena zahteva po »popolni kulturni avtonomiji«, in samo želeli je, da bi bile nemški manjšini v Jugoslaviji zagotovljene enake pravice. Že v tem zapisu pa je opazna delitev slo-

venske skupnosti na »nacionalne« in na »Nemcem prijazne« Slovence; prikazana avtonomija bi veljala le za prve, medtem ko bi za druge »še nadalje veljala dosedanja skrb (namenjena) ohranitvi njihovih pravic in utrakvistične šole«. »Nemcem prijazne« Slovence je Scheichelbauer označil za tisti »del prebivalstva jezikovno mešanega ozemlja, ki stavlja čustvo do domovine nad ljubezen do ljubljanskih oblastnikov«, s tem pa je očitno postavil »nacionalne« Slovence v položaj iredentizma in protiaustrijsstva. Značilno je, da zaenkrat še ne najdemo danes toliko opevane »Windische«, ki jih pričinja koroška nemško-nacionalna stran poudarjati šele čez leto dni in to z namenom, da bi čimbolj zožila napovedano kulturno avtonomijo. Značilna je tudi Scheichelbauerjeva navedba, da je šla s predlogi za »ureditev problema slovenske manjšine« Koroška do skrajne meje možnega, da bi bile tako zagotovljene »aspiracije manjšine in ne tvegani interesi dežele«. Pisal je tudi, da poleg dela tiska v Sloveniji tudi »Koroška slovenska stranka« (prav Politično in gospodarsko društvo za Slovence na Koroškem) ne kaže »nobenega pravega veselja« nad ponujeno avtonomijo. Ob koncu pa je pribil, da bo ponujena avtonomija med drugim onemogočila napade na Koroško; iz članka je videti, da je pri tem omenil napade iz Jugoslavije, pa tudi s strani manjšine.³²

V tem času so postale znane prve estonske izkušnje na področju manjšinske zaščite. Predvsem je do tega časa uspelo urediti organizacijo aparata kulturne avtonomije za nemško manjšino. Razdeljen je bil na pet področij. Finančni urad se je ukvarjal s pripravo proračuna za kulturne potrebe manjšine in predvsem z vprašanjem obdavčitev. Katastrski urad je opravljal opravila, povezana z registracijo pripadnikov manjšine ter s statistiko. Šolski urad je zajel celotno dotedanje privatno šolstvo manjšine, medtem ko je imel urad za kulturo skrb za ureditev ostalih vprašanj iz kulturnega področja; zajemal je tudi gledališče, knjižnice in druge dejavnosti. Urad se je tudi delil na tri sekcije. Prva je obravnavala visoko šolstvo, cikle predavanj, namenjene akademski mladini v Dorpatu in podobno. Druga sekcija se je ukvarjala z ostalimi vprašanji splošnega kulturnega značaja, medtem ko je tretja sekcija zajemala delovanje obstoječih znanstvenih društev in organizacij. V urad za kulturo je bila vključena tudi sekcija za šport in telesno kulturo.

Do tega časa je bil tudi že izdelan prvi predlog kulturnega davka, prilagojenega državnemu dohodninskemu davku. Sestavljen naj bi bil iz osnovnega in dodatnega davka. Predvideno je bilo, da bodo osnovni davek plačevali vsi pripadniki kulturne avtonomije (z izjemo tistih brez dohodkov). Tisk je pisal, da bo davek predstavljal »zelo majhno obremenitev«. Dodatni davek pa je bil po predlogu progresiven, izhajal pa bi iz načela socialne pravičnosti.

Na šolskem področju je izšla odredba, s katero so prešle vse dotedanje privatne manjšinske šole v upravo nemške manjšine.³³

³² Povzeto po ponatisu v Cillier Zeitung, 18. marca 1926, 22.

³³ Cillier Zeitung, 11. aprila 1926, 29.

Kot vidimo, so skušali na Koroškem prevzeti iz pruskega in estonskega vzgleda za slovensko manjšino najbolj utesnjena določila, ali s Schleicherbauerjevimi besedami, uveljaviti način, »najbolj prilagojen koroškim potrebam«. Predvsem se je uveljavil izključno subjektivni princip pripadnosti k slovenski narodnosti, pri tem pa naj bi odpadli od manjšine vsi »Nemcem prijazni Slovenci«. Korošci pa so šli v tej zahtevi še dalje in skušali uveljaviti vsakoletno prijavljanje v slovenski narodni kataster, kar bi v koroških razmerah pomenilo nov pritisk na manjšino. Tako imenovana kulturna avtonomija bi bila v začetku pravzaprav omejena le na šolsko področje. Podobno kot na Estonskem bi morala manjšina tudi sama prispevati k vzdrževanju manjšinskih šol in svojih kulturnih ustanov, vendar bi to določilo v drugačnem socialnem položaju slovenske skupnosti pomenilo dokajšnjo gmotno obremenitev, saj so bili koroški Slovenci v nasprotju z estonskimi Nemci predvsem pripadniki nižjih in srednjih razredov, imeli pa tudi le ozek sloj lastne inteligence (predvsem duhovniki). Še posebej pa je podčrtati, da so tako ali drugače zapustili Koroško po plebiscitu skoro vsi narodno zavedni slovenski učitelji z izjemo treh, in še od teh sta bila dva po ponovnem sprejetju v učiteljsko službo leta 1925, nameščena na severni, nemški del dežele. Znano je tudi, da je bil v času prve avstrijske republike onemogočen narodno zavednim učencem vstop na celovško učiteljske, dejstvo, ki dokaj jasno opredeljuje ozadje načrtovane »šolske avtonomije«.

Razumljivo je, da je imela slovenska manjšina zadržke do avtonomije take vrste. Zanimivo je, da je tisk nemške manjšine v Sloveniji v bistvenih vprašanjih soglašal s celovškimi stališči, predvsem pa z delitvijo manjšine na dve, v bistvu ločeni skupini, na »nacionalne« in na »Nemcem prijazne Slovence«. Tisk je tudi polemično pisal, da je število Slovencev, ki bi ne bili zadovoljni z dotedanjo manjšinsko ureditvijo očitno zelo majhno. Zavračal je tudi opozorila, da bi po uveljavitvi kulturne avtonomije »identificirali« v nacionalni kataster vpisane Slovence za »iredentiste«, z označitvijo torej, s katero so po plebiscitu nemški nacionalisti označevali narodno zavedne koroške Slovence. Po pisanju Cillier Zeitung bi kulturna avtonomija pomenila smrtni udarec za morebitno slovensko »iredento«; tega bi se morala zavedati tako koroška deželna vlada, kot tudi dr. Petek. Kljub slovenski odklonitvi pa bo »Koroška kulturno avtonomijo najbrže trpela«, z njo pa je bilo v manjšinskem vprašanju storjeno največ, kar je bilo mogoče. List je še podčrtal misel, da radi prostovoljnosti ne bodo vsi »pristaši slovenske stranke« na Koroškem zavezani se vključiti v kulturno avtonomijo(!).³⁴

IV

Iz dostopne dokumentacije ni vidno, kako so tja do 14. julija 1927 potekali razgovori predstavnikov slovenske manjšine z nemško večino za uveljavitev kulturne avtonomije. Ne da bi povzemali že znana

³⁴ Prav tam, 10. junija 1926, 46.

dejstva, naj omenimo, da sta predstavnika manjšine dr. Franc Petek in Ivan Starc aktivno sodelovala na sejah šolskega odbora deželnega zbora, v okviru katerega so potekali razgovori, novembra in decembra 1926 ter februarja prihodnje leto, medtem ko pri dokončni formulaciji načrta kulturne avtonomije radi vrste manjšini nenaklonjenih stališč nista več sodelovala. Tisk tudi opozarja, da je imela zakonska predložitev osnutka za kulturno avtonomijo na strani koroških meščanskih strank predvsem politično ozadje, namenjeno podpori nemške manjšine pred jugoslovanskimi parlamentarnimi volitvami 11. septembra 1927. Po predložitvi zakonskega osnutka je bilo tudi opaziti nastopanje nemških nacionalcev proti nameravani avtonomiji z uvajanjem delitve manjšine na »nacionalne« Slovence in na tako imenovane »Windische«, ki sedaj zamenjajo »Nemcem prijazne Slovence«.

Po predložitvi zakonskega osnutka deželnemu zboru, so Slovenci znova sodelovali v delu šolske komisije. Med slovenskimi zadržki do osnutka je omeniti opozorilo, da je bil osnutek sprejet brez sodelovanja manjšine. Predvsem pa je manjšina zavračala izključno uveljavitev subjektivnega principa pri ugotavljanju narodnosti posameznika. Ko pa so Slovenci sprejeli tudi to določilo, so predlagatelji zakonskega osnutka postavili v ospredje šolsko vprašanje, končno pa 17. maja 1929 s posebno izjavo pretrgali nadaljnje razgovore s Slovenci, krivdo za neuresničenje kulturne avtonomije pa prevrgli na slovensko stran.

Objavo osnutka zakona o kulturni avtonomiji je tisk nemške manjšine v Sloveniji pozdravil. Pisal je tudi, da bolj »velikodušnega, liberalnega in idealnega« zakona si ni mogoče misliti. Pozdravljal je subjektivni princip pripadnosti k določeni narodnosti ter menil, da je »naravna in edino mogoča« podlaga vsake kulturne avtonomije prostovoljni in svobodni vpis v narodni kataster, ter pri tem omenjal dejstvo, da morajo na podlagi objektivnega kriterija nemški učenci v Sloveniji obiskovati šole s poukom v »državnem jeziku«. Na očitke, da koroški Slovenci ne bodo v »začetku izkoristili kulturne avtonomije v primernem obsegu«, najdemo odgovor, da od »nemške države« ni mogoče zahtevati, da bi »s prisilo in nasiljem« prisilila manjšino k temu. V polemiki z ljubljanskim »Jutrom« najdemo poudarjanje nemščine kot svetovnega jezika. Tisk je tudi poudarjal, da bi imel na koroških manjšinskih šolah »nemški svetovni jezik tisto mesto, ki ga prebivalstvo zahteva«. Cillier Zeitung je še posebej poudarila izhodišče celovškega predloga, po katerem bo imel vsak državljani možnost »urediti si kulturo, kakršno si želi«.³⁵

Vse kaže, da so v Političnem in gospodarskem društvu za Nemce na Slovenskem do tega časa poravnali spor z dr. Morocuttijem. Tako je bil Morocutti 20. julija 1927 izvoljen na ustanovnem zboru »Nemške lige za Društvo narodov in za razumevanje med narodi« v Sloveniji za njenega predsednika.³⁶ — Liga je bila ustanovljena po sudetskem vzgledu. — Prihodnji mesec je list nemške manjšine v Sloveniji povzel po berlinskem listu Tägliche Rundschau obsežen Morocuttijev zapis o

³⁵ Prav tam, 17. julija 1927, 55.

³⁶ Prav tam, 24. julija 1927, 57.

vprašanjih kulturne avtonomije. Med drugim je članek opozarjal na zadržke slovenske strani na obeh straneh Karavank do načrtovane avtonomije. Vzrok za tak pristop večine slovenskih politikov naj bi po Morocuttiju bilo upanje na »korekturo karavanške meje«. Pisal je tudi, da so »iredentistične manjšinsko-politične zahteve Slovencev... v hudem nasprotju z autonomistično ureditvijo manjšinskega vprašanja na Koroškem, kot ga sedaj velikodušno (nudi op.) koroška deželna vlada«. Z uveljavitvijo kulturne avtonomije (»nacionalne in kulturne samouprave«) na Koroškem bodo slovenski voditelji tudi »prisiljeni« se »nedvomno postaviti na tla avstrijske republike«. Z nacionalno in kulturno samoupravo bo tudi odstranjena možnost doslej stalnih pritožb in nezadovoljnosti koroških Slovencev, pač zanimivo opozorilo, ki očitno kaže na eno izhodišč zakonskega osnutka, namenjenega kulturni avtonomiji za slovensko skupnost. Iz predzgodovine spomenice Političnega in gospodarskega društva za Nemce v Sloveniji je Morocutti opozoril na jugoslovansko postavljanje vzajemnosti koroškega položaja s položajem nemške manjšine (označil ga je za »negativno recipročnost«) ter na ustrezne jugoslovanske ukrepe na šolskem področju (tako šolski odlok z dne 7. aprila 1925, s katerim so po Morocuttijevih besedah določevale narodnost učencev oblasti in ne starši). V skladu s koroškimi stališči je zavračal upoštevanje objektivnih znakov pri določevanju narodnosti posameznika, slovensko zavračanje kulturne avtonomije pa označil za »težko in nenazadnje zunanjepolitično obremenitev«. ³⁷ Kasneje je pisal, da je ob objavi celoten slovenski tisk označil zakonski osnutek o kulturni avtonomiji za nesprejemljiv, »čeprav je predložil bistvene izboljšave v primeri z estonskim zakonom...«. Na tretjem ženevskem manjšinskem kongresu »v Ženevi se vodja koroških Slovencev« (dr. Petek) ob podpori posameznih Poljakov in Lužinskih Srbov iz Nemčije tudi »ni plašil« s poskusom, bi »kongresno vodstvo postavilo glasovanje o nezaupnici proti koroškemu osnutku kulturne avtonomije«. ³⁸

Za oris stališč koroško-nemške strani do predlagane kulturne avtonomije izstopa takratno poročanje lista *Deutsche Allgemeine Zeitung*. ³⁹ Med drugim je list 6. avgusta 1927 pisal, da koroški Slovenci niso »narodno zavedna manjšina«. Člankar je še pisal, da kar ustreza Nemcem v Jugoslaviji, ne ustreza Slovincem na Koroškem. V ostalem pa slovenska manjšina ni tako neodvisna kot nemška. O slovenskih pogledih na kulturno avtonomijo je *Deutsche Allgemeine Zeitung* pisala, da manjšina predlaga »definitivno ohranitev slovenskega posestnega stanja« na podlagi jezika, »torej... neodvisno od tega, ali se posameznik pusti šteti k temu posestnemu stanju, ali ne«. S tem pa se stavlja večinskemu narodu v praksi neuresničljiva naloga, saj bi morala država prepričevati »tiste svoje državljane, ki bi hoteli pošiljati svoje otroke v šole državnega naroda (Staatsvolkes), da bi obiskovali manjšinsko

³⁷ Cit. po *Cillier Zeitung*, 11. avgusta 1927, 62; ponatis v Camillo Morocutti: *Grossdeutschland Gross-Südslawien*, Wien—Leipzig 1928, str. 19—26 (vključeno v širši tekst).

³⁸ Cit. knjiga, str. 59.

³⁹ Šlo je za serijo člankov pod naslovom *Deutsch-slowenische Probleme*; razdelek o koroški kulturni avtonomiji je povzet po ponatisu v *Cillier Zeitung* z dne 21. avgusta 1927, 65.

šolo.« Člankar v očitnem zagovoru subjektivnega principa podčrtuje, da bi »na tak način država večinskega naroda... postala (ne le) prisilni konservator manjšine (sic!)«, ampak tudi njen prisilni »nacionalizator« (v smeri slovenstva op.). List je pisal, da je manjšina sama dolžna skrbeti za (narodno) prebujo sorojakov; če pa se skuša ta naloga »pripisati večinskemu narodu, pomeni to onemogočenje ureditve manjšinskega vprašanja«. Zahtevi po upoštevanju objektivnih znakov je članek očital namen »konservirati narodnostno posestno stanje do nove odločitve o teritorialnih vprašanjih«, ali z drugimi besedami: do spremembe karavanške meje.

Kako so narodnostne manjšine v Nemčiji ocenjevale pruski vzorec šolske avtonomije, priča dopis Zveze narodnostnih manjšin Nemčije nemški vladi z dne 30. septembra 1927. Člani Zveze so bili tudi pripadniki danske manjšine v Schleswig-Holsteinu. Vidi se, da, so članice Zveze iz pruske odredbe sprejele predvsem določilo o minimalnem številu učencev kot pogoj za ustanovitev državnih manjšinskih šol. Predlagali so, da bi povsod, kjer bi bilo prijavljenih vsaj 10 učencev, ustanovili manjšinske razrede, »manjšinske razredne oddelke« pa tam, kjer bi bilo prijavljeno vsaj pet učencev. V državnem okviru naj bi manjšine tvorile državno manjšinsko šolsko upravo z javnopravnim značajem; to telo bi imelo tudi pravico do zakonske iniciative na šolskem področju. Posebno zanimiv je bil predlog, da bi bil v jezikovno mešanih predelih na šolah z nemškim učnim jezikom za pripadnike manjšine pouk materinščine obvezen predmet. Iz pruske odredbe je bila prevzeta še misel, po kateri bi morali biti učitelji na manjšinskih šolah pripadniki manjšine, v primeru pomanjkanja pa bi lahko pritegnili učitelje iz matične domovine. Učne knjige, načrti in podobno gradivo naj bi se izdalo sporazumno z manjšinskimi organizacijami. Dopis se je dotikal tudi privatnega šolstva, predlagal pa tudi vključitev »vsaj enega zastopnika manjšine« v krajevna šolska upravna telesa, namenjena nemškemu šolstvu. Pri širših upravnih telesih pa naj bi se ustanovile posebne sekcije namenjene manjšinskemu šolstvu. Zanimivo je tudi opozorilo po katerem naj bi se ob taki ureditvi ne nalagalo manjšinam dodatne finančne obremenitve. Omenimo naj še pojasnilo, da bi taka šolska uprava ne veljala le na področjih z avtohtonim manjšinskim prebivalstvom, ampak tudi drugod, kjer žive pripadniki posamezne manjšine. V takem primeru bi se pritegnilo v posamezno šolo pripadnike manjšine iz več šolskih občin.⁴⁰

Kot je videti, so v tem času potekali razgovori med pristojnimi nemškimi, pruskimi uradi, predstavniki nemških manjšin v tujini ter s prizadetimi manjšinami, namenjeni ureditvi odprtih manjšinskih vprašanj. O stališčih neposredno prizadetih manjšin na teh razgovorih žal nimamo ustrezne dokumentacije, pač pa so znana ustrezna stališča pruskega državnega ministra do poljskega manjšinskega šolstva iz januarja 1929. Značilno je, da so tudi ta stališča, zajeta v posebni odredbi, uveljavljala izključno načelo subjektivnega principa pripad-

⁴⁰ Prim. Cillier Zeitung, 4. decembra 1927, 95.

nosti k posamezni narodnosti. Tisk je ob tem pisal, da se za pripadnost k obema »priznanima« manjšinama, poljski in danski, ne zahtevajo več objektivni znaki. Ureditev poljskega šolstva naj bi sedaj zajela tudi Porenje in Vestfalijo. Zanimivo je bilo določilo po katerem so lahko podobno kot je to veljalo na danskih privatnih šolah, tudi na poljskih šolah poučevali poljski državljani; manjšina je dobila tudi pravico ustanavljati lastne srednje in strokovne šole.⁴¹

Za stališče nemške manjšine v Jugoslaviji do šolskega vprašanja je vsekakor omeniti nemški predlog k jugoslovanskemu predlogu zakona o osnovni šoli. Do zakonske ureditve »celotnega šolstva narodnostnih manjšin« je predlog podčrtaval dejstvo, da mora biti pouk za učence nacionalnih manjšin v posebnih manjšinskih šolah. Obstoječe paralelke ali pa posebni šolski oddelki namenjeni pripadnikom manjšin, naj se spremene v samostojne šole z materinščino kot učnim jezikom. Na njih naj poučujejo učitelji, pripadniki manjšine. Kar se tiče jezika večinskega naroda (srbohrvaški ali slovenski), je predlog omenjal obveznost pouka tega jezika od tretjega razreda dalje (po šest ur tedensko). Dotikal se je tudi problematike šolskega nadzorstva ter ureditve šolskih okolišev. Tam pa, kjer so javne šole z različnimi učnimi jeziki, naj se take šole upravlja ločeno. Omenimo naj tudi predlog, po katerem imajo manjšinske organizacije pravico ustanavljati ustrezne šole ali druge vzgojne zavode. Tako kot pruska določila, je predlog nemške manjšine predvideval možnost pripustitve učiteljev, tujih državljanov; ti bi se morali v petih letih naučiti jezika večinskega naroda ter se potegovati za jugoslovansko državljanstvo.⁴²

V

Tisk nemške manjšine v Sloveniji dokazuje, da so odgovorni na Koroškem ocenjevali slovensko manjšinsko vprašanje kot politično in ne kot kulturno »zadevo«. To velja tudi za pogajanja o uvedbi kulturne avtonomije.⁴³ Tako postaja razumljivo celotno dogajanje, ki se je odvijalo ob slovenskem vprašanju. Izstopa dejstvo, da so skušali predvsem iz političnih vzrokov deliti manjšino na »nacionalne Slovence«, ki da jim gre manjšinsko varstvo in na »Nemcem prijazni Slovence«, ki jim ne gredo pravice, kakršnih naj bi bili deželni prvi. Še več, z letom 1927 opazimo poskuse po preimenovanju »Nemcem prijaznih Slovencev« v tako imenovane »Windische«, po zavesti nemštvu vdani element, ki ga je treba odšteti od manjšine. Značilno dejstvo je, da je bil utemeljevalec take delitve predsednik osrednje protimanjšinske organizacije, imenovane Kärntner Heimatbund, dr. Martin Wutte. Istočasno skušajo nemški nacionalisti z naseljevanjem rajhovskih Nemcev na območje južne Koroške utrjevati tamkajšnje koroško nemštvo.⁴⁴

⁴¹ Prim. Deutsche Zeitung (Celje), 21. marca 1929, 23.

⁴² Deutsche Zeitung, 3. in 6. januarja 1929, št. 1 in 2.

⁴³ Prim. Deutsche Zeitung, 23. maja 1929, 41.

⁴⁴ Več o tem: Tone Zorn, Iz germanizacijskih prizadevanj na Koroškem med obema svetovnima vojnima, Zgodovinski časopis, XXIV/1970, str. 279–281.

V literaturi večkrat beremo, da so Slovenci zavrnili ponujeno jim kulturno avtonomijo in tako preprečili njeno uresničenje. Ali to drži? Dostopna opozorila z nemške strani kažejo, da je manjšina po maju 1927 sprejela »vrsto členov« zakonskega osnutka namenjenega taki avtonomiji.⁴⁵ Res pa je, da se je med razgovori v šolski komisiji koroškega deželnega zbora zatikalo. Prvo, očitno politično oviro, je kot smo sami videli, stavila koroško-nemška stran z zahtevo po izključni uporabi subjektivnega principa pripadnosti k narodnosti. Ko pa so Slovenci to zahtevo sprejeli, je nemška stran nastopila s šolskim vprašanjem. V nasprotju z manjšino, ki je zagovarjala vključitev utrakvističnega šolstva v okvir načrtovane avtonomije, je koroško-nemška stran vztrajala na delitvi šolstva na manjšinske šole ter na utrakvistično šolstvo, na katerega ne bi imela manjšina nobenega vpliva. Dr. Zeinitzer, eden tvorcev zakonskega osnutka o kulturni avtonomiji, je 1930. leta označil nakazano stališče manjšine za »neuresničljivo« slovensko zahtevo, morebitni prenos utrakvističnega šolstva v okvir kulturne avtonomije pa celo za prisilno vključitev vseh otrok v slovenske avtonomne šole.⁴⁶

In kako je gledal tisk nemške manjšine v Sloveniji na to dogajanje? Značilno je, da je že v začetku leta 1928 nakazal možnost, da kulturna avtonomija ne bo uresničena. Tisk je dalje opazil odpor nemških Korošcev do take ureditve slovenskega vprašanja, pisal pa je tudi, da so »nacionalni Slovenci« tako na Koroškem kot v Sloveniji, najodločnejše zavrnili kulturno avtonomijo.⁴⁷ V celoti lahko rečemo, da je bil nemški manjšinski tisk v pravdi o kulturni avtonomiji na koroško-nemški strani. Ob tem je poudarjal, da bi bila nemška manjšina v Sloveniji srečna, ko bi uživala pravice, kakršne so se obetale koroškim Slovencem. Tem je tudi očital, da ne vrednotijo ponujeno kulturno avtonomijo kot »koncesijo« koroškega nemštva manjšini. Poudarjajoč lasten položaj je tisk nemške manjšine pisal, da koroški Slovenci »nikakor ne živijo na popolnoma zaključenem« prostoru Koroške, zato bi imela odprava utrakvistične (»dvojezične«) šole in njena vključitev v območje kulturne avtonomije posledico po kateri bi bili »prisiljeni« pošiljati otroke v avtonomne slovenske šole ne le tisti Slovenci, ki so zadovoljni z utrakvistično šolo, ampak tudi »Nemci, pripadniki večinskega naroda«. V zagovor koroških stališč najdemo tudi omenjanje nemščine kot svetovnega jezika. Dalje beremo, da se slovenska inteligenca prizadeva »z materialnimi žrtvami« naučiti svoje otroke nemškega svetovnega jezika in kdo ne bi potem razumel dejstva, da se slovenski koroški kmet »v nemški državi« (Avstriji) ne bi poslužil brezplačne možnosti naučiti se tega jezika, v zavesti, da njegovi otroci »tako ali tako« ostanejo Slovenci. Nemščine pa ne cenijo le slovenski kmetje na Koroškem ter inteligenca v Sloveniji, ampak tudi delavci in kmetje v Sloveniji. Najdemo tudi zagotovilo, da se kmeta (ki je bil med koroškimi Slovenci v večini) sploh ne da raznaroditi.⁴⁸ Iz prispevka

⁴⁵ Deutsche Zeitung, 30. oktobra 1930, 87.

⁴⁶ Prav tam.

⁴⁷ Cillier Zeitung, 1. januarja 1928, 1.

⁴⁸ Prav tam, 15. junija 1928, 56.

dr. Morocuttija, objavljenega decembra 1928 je videti, da je nemška manjšina v Sloveniji tudi v tem času vrednotila kulturno samoupravo kot »trajno in zadovoljujočo« ureditev manjšinskega šolstva; pri tem pa je manjšina zavračala morebitne »vmesne rešitve«.

Očitno upoštevajoč soodvisnost položaja koroških Slovencev in nemške manjšine v Sloveniji, je tisk pisal, da se manjšina že leta prizadeva, da bi »negativno in hujskaško recipročnost nadomestila pozitivna in moralna vzajemnost (Reproxität)«. Jasna šolska delitev otrok manjšinskega in večinskega naroda bi bila po njegovem možna le s šolsko samoupravo na podlagi nacionalnega katastra, vpis vanj pa bi moral biti »brez prisile in prostovoljen«⁴⁹ ter na podlagi subjektivnega principa.⁵⁰

V okviru nakazanih stališč je posebej zanimiv komentar, objavljen ob prekinitvi razgovorov o kulturni avtonomiji maja 1929. V njem najdemo zagotovilo, da je krivce za »razbitje« razgovorov vodja slovenske manjšine (dr. Petek), kot vzrok »razbitja« pa je ponovljena zahteva manjšine po izročitvi utrakvističnega šolstva »slovenski narodni skupnosti«. Znova najdemo zagotovilo, da bi v tem primeru ne le »številni pripadniki državnega naroda«, ampak tudi »mnogi ostali državljani (se pravi Slovenci op.), prisiljeni pošiljati (svoje otroke op.) v šole, ki jih ne upravlja država, ampak manjšina«. Za politično ozadje name-ravane delitve južnokoroškega šolstva je bilo značilno pisanje nemškega tiska, da se vendarle »ne more zahtevati, da bi država prisilila... (te) svoje zveste (sic!) pripadnike, da bi pošiljali svoje otroke v šole slovenske avtonomije...«. Kot vidimo, se tudi na tem mestu pojavlja vedno znova poudarjena politična delitev koroškega slovenstva na »nacionalne« in »iredentistične« Slovence na eni ter na »domovini zveste, Nemcem prijazne Slovence« (»Windische«) na drugi strani.

Slovenski manjšini je nemški tisk na Slovenskem še očital, da ni za kulturno, ampak za regionalno avtonomijo, ki naj bi služila »prisilni nacionalizaciji« (slovenizaciji) »Nemcem prijaznih Slovencev«. Po tej oceni je ta cilj »samosebi sicer razumljiv«, toda na njegovo uresničitev »v nemški državi« tudi zagovorniki (se pravi voditelji slovenske manjšine) »ne verujejo v take zahteve«. Glasilo nemške manjšine je še pisalo, da je treba predvsem iz tega zornega kota ocenjevati ne le slovensko odklonitev kulturne avtonomije, ampak tudi prihodnje »tožbe slovenske manjšine na Koroškem«.

Zusammenfassung

DIE KULTURAUTONOMIE FÜR DIE KÄRNTNER SLOWENEN UND DIE DEUTSCHE MINDERHEIT IN JUGOSLAWIEN

Der Verfasser schildert die Entstehung der Idee einer Kulturautonomie für die Kärntner Slowenen, wie sie in der zweiten Hälfte der zwanziger Jahre in Erscheinung getreten ist. Dabei werden namentlich die Stellungnahmen der deutschsprachigen Minderheit in Slowenien zu dieser Frage erörtert. Es wird festgestellt, dass die Deutschen in Slowenien eine solche Lösung angeregt haben, selbstverständlich in der Hoffnung, durch beiderseitige Regelungen der Minderheitsfragen ihre eigene Lage verbessern zu können.

⁴⁹ Prav tam, 9. decembra 1928, 98.

⁵⁰ Prav tam, 19. januarja 1928, 6.